

Ježíšovo příbuzenstvo u Ambrosiastera*

Vít Hušek

Perikopa o dvanáctiletém Ježíši v chrámu (Lk 2,41–52) nepatří mezi novozákonní úryvky, které byly patristickými autory hojně komentovány. S odstupem dvou tisíc let od této události Ježíšova dětství se v tomto příspěvku zaměříme na několik témat spojených s Ježíšovým příbuzenstvem, kterých se v kontextu této perikopy i mimo něj dotýká Ambrosiaster, anonymní autor působící v Římě v 70. a 80. letech 4. století. Naším cílem bude ukázat některé charakteristiky autorova stylu, nahlédnout do příbuzenských vztahů v Ježíšově rodokmenu, jak je náš autor vykládá, a zařadit jeho řešení do věcné a časové souvislosti s dalšími autory 4. století.

Obě Ambrosiasterova nesporná díla – komentář k třinácti pavlovským listům (kromě listů Židům) a soubor otázek a odpovědí k vybraným tématům Starého a Nového zákona (*Quaestiones*) – kolovala nejspíš již za autorova života jako anonymní.¹ Jeho komentáře k listům jsou druhé nejstarší latinsky psané, přičemž existují doklady o tom, že Ambrosiaster znal komentáře Maria Victorina, svého předchůdce na tomto poli (krátce po r. 363 komentoval Gal, Ef, Flp).² Obě díla se dochovala v několika verzích či recenzích, které jsou podle všeho autorovým vlastním dílem. Komentář k Římanům máme ve třech verzích (značených alfa,

* Studie byla připravena za finanční podpory GAČR prostřednictvím grantu *Historie a interpretace Bible*, č. P401/12/G168.

1 Srov. *Ambrosiastri qui dicitur commentarius in epistulas Paulinas*, ed. H. J. Vogels, CSEL 81/1-3, Wien: ÖAW, 1966–69; *Pseudo-Augustini Quaestiones Veteris et Novi Testamenti CXXVII*, ed. A. Souter, CSEL 50, Wien: ÖAW, 1908. V příloze Souterovy edice jsou zařazeny i otázky ze souboru 150 kapitol, které se nenacházejí v souboru 127 kapitol; nejsou však zařazeny otázky, ve kterých má soubor 150 kapitol odlišný text (ty jsou dostupné pouze v PL 35, 2207–2386). Není-li uvedeno jinak, *Komentáře* cituji podle revize gama a *Otázky* podle souboru 127 kapitol (zkr. *Quaest.*), s přihlédnutím k verzi 150 kapitol (zkr. *QAT* a *QNT*).

2 Srov. S. COOPER, *Marius Victorinus' Commentary on Galatians*, Oxford: OUP, 2005, s. 182–246. Do konce čtvrtého století a začátkem století pátého vzniklo několik dalších latinských komentářů k listům: Jeronýmovy origenovsky inspirované komentáře k Flm, Gal, Ef, Tit (z r. 386), několik Augustinových komentářů (od r. 394), budapešťský anonymní komentář ke všem listům (cca 396–405) a Pelagiův komentář ke 13 listům z posledních let jeho římského působení (cca 406–409).

beta a gama), ostatní komentáře ve dvou verzích (alfa a gama).³ *Quaestiones* existují ve třech variantách různého obsahu, počtu a pořadí otázek, z nichž pouze dvě (o počtu 127 a 150 otázek) jsou patrně autorovým dílem. Tyto dva soubory mají 89 společných témat (z nich 50 je více či méně přepracovaných), ostatní témata jsou vlastní.⁴ V obou souborech najdeme otázky různé délky (od 5 řádků po 25 stran vídeňské edice) a podle převažujícího mínění je soubor 127 otázek finální verzí, i když existují dílčí argumenty i pro opačné pořadí. Kromě toho se zdá, že otázky původně kolovaly samostatně nebo v malých celcích,⁵ takže nelze vyloučit ani to, že Ambrosiaster je autorem obou verzí *Otázek*, ale již ne jejich *souborů*, jak je dnes známe.⁶

K otázce Ježíšova přibuzenstva se autor vrací několikrát. V tomto článku se zaměříme na následující témata: (1) kdo byl Josefovým otcem, (2) zda byl Ježíš Josefovým synem, (3) kdo jsou „bratři Páně“. První dva problémy jsou řešeny v otázkách 56 a 75, třetí téma nás přivede ke Komentáři ke Galatanům.⁷ Ještě předtím se podíváme na formální strukturu *Otázek* a charakteristické rysy autorova stylu.

³ Srov. Sophie LUNN-ROCKLIFFE, *Ambrosiaster's Political Theology*, Oxford: OUP, 2007. K revizím Ambrosiasterových *Komentářů* srov. Theodore DE BRUYN, „Ambrosiaster's Revisions of His Commentary on Romans and Roman Synodal Statements about Holy Spirit,“ *REAug* 56 (2010): 45–68; Stephen COOPER & David G. HUNTER, „Ambrosiaster redactor sui: The Commentaries on the Pauline Epistles (Excluding Romans),“ *REAug* 56 (2010): 69–91.

⁴ Srov. Marie-Pierre BUSSIÈRES, „Le public des Questions sur l'Ancien et le Nouveau Testament de l'Ambrosiaster,“ *Annali di Storia dell' esegesi* 24 (2007): 161–180; Marie-Pierre BUSSIÈRES, „L'esprit de Dieu et l'Esprit Saint dans les Questions sur l'Ancien et le Nouveau Testament de l'Ambrosiaster,“ *REAug* 56 (2010): 25–44, zde 25–26.

⁵ Tomu nasvědčuje mj. korespondence mezi papežem Damasem a Jeronýmem o pěti Ambrosiasterových otázkách, *Ep.* 35–36 (mezi Jeronýmovými listy, CSEL 54, 265–285). P. Nautin vyslovil hypotézu, že oba listy napsal Jeroným až v roce 385, srv. Pierre NAUTIN, „Le Premier échange épistolaire entre Jérôme et Damase: Lettres réelles ou fictives?,“ *FZPhTh* 30 (1983): 331–344. Tento názor vyvrací Andrew CAIN, „In Ambrosiaster's Shadow: A Critical Re-Evaluation of the Last Surviving Letter Exchange between Pope Damasus and Jerome,“ *REAug* 51 (2005): 257–277. K těmto listům dále Annelie VOLGERS, „Damasus' Request. Why Jerome Needed to (Re-)Answer Ambrosiaster's Questions?,“ *StPatr* 43 (2006): 531–536.

⁶ Srov. Marie-Pierre BUSSIÈRES, „L'influence du synode tenu à Rome en 382 sur l'exégèse de l'Ambrosiaster,“ *Sacris Erudiri* 45 (2006): 107–124.

⁷ Zmiňované perikopy z Lukášova evangelia se Ambrosiaster dotýká ještě v *In Rom.* 1,1,3 gama (CSEL 81/1, 11), kde odkaz na Lk 2,52 slouží jako argument pro Ježíšovo pravé lidství proti markionitům.

1. FORMÁLNÍ STRUKTURA A CHARAKTERISTIKA STYLU

Pomineme-li velmi krátké otázky (v rozsahu několika řádků vídeňské edice), kde o struktuře lze těžko mluvit, a otázky nejdelší, kde je struktura případ od případu odlišná, mají jednotlivé otázky podobnou formální strukturu.

1. *Nadpis* je formulován jako otázka (*Quaest.* 2: Proč Bůh stvořil svět?), či aporie (*Quaest.* 74: V Janově evangeliu čteme, že Ježíš popřel, že půjde na svátky, a přesto tam šel), vymezuje téma (*Quaest.* 100: O Matoušově evangeliu) nebo jmenuje biblickou postavu, o které se bude pojednávat (*Quaest.* 119: O Melchisedechovi), či autora mínění, proti kterému se Ambrosiaster bude vymezovat (*Quaest.* 97: Proti Ariovi).

2. *První věta* vlastní odpovědi naznačuje, jakým směrem se argumentace bude ubírat, a to velmi jednoznačně a často i překvapivě rozhodně. Annelie Volgers na základě analýzy souboru 127 otázek ukázala, že přibližně každá sedmá otázka obsahuje v první větě důrazný výraz, např. *inhonestum, invalidus, indignum*.⁸ Nejednou je určité mínění označeno jako „nevhodné“ (*non convenit*, např. „Je nevhodné odmítat Boží rozhodnutí, naopak lidská hloupost a neznalost se má z Božího rozhodnutí poučit...“),⁹ „nepravděpodobné a nemožné“ (*improbabile et impossibile*, např. „Že by svět existoval od věčnosti a nebyl ničemu podřízen, je nepravděpodobné a nemožné...“)¹⁰ či „naprosto nemožné“ (*impossibile prorsus est*, např. „Je naprosto nemožné, aby se spasitelova vůle nenaplnila“).¹¹ Někdy je v první větě zpochybněno vzdělání tazatele nebo názorového protivníka („Mezi námi jsou někteří, kdo se – částečně pro své zaneprázdnění sekulárními záležitostmi, částečně pro nedostatečné vzdělání ve svatém Písmu – mylně domnívají, že Samuel byl knězem...“),¹² jeho

⁸ Annelie VOLGERS, „Ambrosiaster: Persuasive Powers in Progress,“ in *Erotapokriseis: Early Christian Question-and-Answer Literature in Context*, ed. A. Volgers & C. Zamagni, Leuven: Peeters, 2004, s. 99–125, zde 101–104.

⁹ *Quaest.* 18,1 (CSEL 50, 44): „Dei iudicium retractari non convenit; nam humana inbecillitas atque inperitia dei se debet iudicio erudire...“

¹⁰ *Quaest.* 28,1 (CSEL 50, 56): „Mundum ex aeterno constare et nulli debere subiectionem improbabile et impossibile est...“

¹¹ *Quaest.* 73,1 CSEL 50, 125): „Impossibile prorsus est ut salvatoris voluntas non impleatur.“

¹² *Quaest.* 46,1 (CSEL 50, 83): „Sunt quidam inter nos, qui partim negotiis saecularibus occupati, partim minus studiosi circa sacras scripturas, errorem patiuntur putantes Samuelem sacerdotem fuisse...“

soudnost („Nikdo nemůže natolik zhloupnout...“)¹³ či zdravý rozum („Kdo pochybuje o tom, že Bůh nedělá ani neříká nic nespravedlivého, je blázen“).¹⁴

3. Následuje *vlastní výklad otázky*, v jeho rámci se mohou objevit námitky (mínění protivníka či třetí strany) a autorova reakce na ně. Námitka a odpověď na ni se v průběhu výkladu mohou zopakovat, ať už kvůli prohloubení tématu, nebo kvůli prostému připomenutí; někdy autor na závěr ještě jednou shrne, co už bylo řečeno. Také ve vlastním výkladu se objevují ostře formulované výrazy. V tomto směru vyniká rozsáhlá otázka 114 *Adversus paganos*,¹⁵ obsahující 31× slovo *stultus*, a to pro označení „nás“, křesťanů (např. *nos vero, qui stulti a pagani dicimur*),¹⁶ i „jich“, tedy pohanů. V této otázce, rozebírající vzájemné obviňování křesťanů a pohanů a jeho oprávněnost, je ovšem „hloupost“ vlastním tématem, což částečně vysvětluje vysoký výskyt těchto výrazů.

K těmto třem prvkům, popisujícím obvyklou strukturu otázky, můžeme připojit dvě další charakteristiky, na které rovněž upozornila A. Volgers. První je zřetelná tendence k jedné odpovědi. Literární žánr otázek a odpovědí umožňuje předložit čtenáři více různých názorů, z nichž se autor může k některému přiklonit, může však i nechat názory zaznít vedle sebe a ponechat na čtenáři, aby si konečný úsudek udělal sám.¹⁷ Ambrosiaster však předkládá vždy jen jednu odpověď a další možné odpovědi uvádí jen tehdy, chce-li je odmítnout.¹⁸ Druhou charakteristikou je překvapivě časté používání spojovacích výrazů. Např. v 22 větách naší *Quaest.* 56 najdeme 23 výskytů slov *enim, etenim, autem, vero, unde, quia, nam* či *ideo*, v 18 větách *Quaest.* 75 pak je 17 výskytů, tedy téměř v každé větě jeden z těchto výrazů. Porovnání vybraných otázek s tematicky a žánrově příbuznými texty tří soudobých autorů (Jeroným, Augustin, Eucherius) potvrdilo, že frekvence spojovacích výrazů v Ambrosiastero-

¹³ *Quaest.* 53,1 (CSEL 50, 99): „Nemo sic poterit hebetari, ut neget omnia facere deum cum ratione.“

¹⁴ *Quaest.* 14,1 (CSEL 50, 39): „Nihil iniuste dominum facere aut dicere qui dubitat insanus est.“

¹⁵ *Quaest.* 114 (CSEL 50, 303–318).

¹⁶ *Quaest.* 114,5 (CSEL 50, 305).

¹⁷ K tomu srov. Yannis PAPADOYANNAKIS, „Instruction by Question and Answer: The Case of Late Antique and Byzantine *Erotapokriseis*,“ in *Greek Literature in Late Antiquity: Dynamism, Didacticism, Classicism*, ed. S. F. Johnson, Aldershot: Ashgate, 2006, s. 91–105.

¹⁸ VOLGERS, „Ambrosiaster: Persuasive Powers in Progress,“ s. 109–111.

vých *Otázkách* výrazně převyšuje výskyt u ostatních autorů, a dovoluje charakterizovat autorův styl jako „důrazný a zároveň i hovorový“.¹⁹

2. JOSEFŮV OTEC (*QUAEST.* 56)

Po této obecné charakteristice můžeme přejít k prvnímu tématu. Nadpis otázky věnované nesouladu Ježíšova rodokmenu v Matoušově a Lukášově evangeliu je formulován jako otázka s aporií.²⁰ Ambrosiaster shrnuje problém takto: „Proč je u Matouše uveden jako Josefův otec Jákob a u Lukáše Heli, takže to nevhodně vypadá, jako by Josef měl dva otce, nebo dokonce jako by se nevědělo, kdo byl jeho skutečný otec?“²¹ První věta jasně naznačuje směr autorovy odpovědi: „Není pochyb, že Josefovým otcem byl Jákob.“²² Struktura odpovědi je následující: Ambrosiaster nejprve rozvine vlastní odpověď, již naznačenou v první větě (§ 1), poté naznačí jiné možné řešení a ihned je odmítne (§ 2), znovu se vrátí ke svému výkladu a krátce jej rozvine (§ 3) a nakonec ještě jednou zopakuje odmítnutí jiného řešení (§ 4).

Ambrosiaster považuje za jasné, že Josef je synem Jákoba, nikoli Heliho, a je tedy Davidovým potomkem skrze Šalomouna, nikoli Nathama. Spojení Heliho a Josefa v Lukášově rodokmenu vysvětluje tak, že evangelista zde naznačuje příslušnost ke stejnému rodu. Nejde tedy o přímé otcovství, ale příbuzenský vztah. Podle stejné logiky (*ipsa enim ratione*) pak lze považovat za Ježíšova otce jak Josefa, tak Heliho a všechny další příslušníky Davidova kmene. Ambrosiaster připomíná, že toto širší užití slova „otec“ nacházíme (pro praotce Izraele obecně) i u apoštola Pavla (srv. Řím 9,5). Evangelista Lukáš se tedy nezmýlil, ale naopak, veden

¹⁹ VOLGERS, „Ambrosiaster: Persuasive Powers in Progress,“ 104–109 a 112.

²⁰ *Quaest.* 56 [=QNT 16] (CSEL 50, 101–103). V souboru 150 kapitol (PL 35, 2252–54) se tato otázka liší jednou větou navíc v úvodní části (v ní se připomíná, že Jákob pochází z Davidova rodu podle linie Šalomouna, zatímco Heli z linie Šalomounova bratra Nathama) a chybí závěrečné shrnutí.

²¹ *Quaest.* 56 (CSEL 50, 101): „Quare in Matheo pater Iosef Iacob scribitur et in Luca Heli, ut aut duos patres habere inperite descriptus sit aut certe, qui vere pater eius sit, nesciatur?“ *Capitula* zařazená na začátek spisu uvádějí v některých případech zkrácené znění nadpisu, v tomto případě (CSEL 50, 7) „Quare in Matheo pater Iosef Iacob scribitur et in Luca Heli, et cetera?“ K pojmu *inperite* (zde ve smyslu *rare maladresse*) srov. Pierre COURCELLE, „Critiques exégétiques et arguments antichrétiennes rapportés par Ambrosiaster,“ *Vigiliae christianae* 13 (1959): 133–169, zde 145 a pozn. 71.

²² *Quaest.* 56,1 (CSEL 50, 101): „Non est ambiguum patrem Iosef Iacob fuisse.“

božským podnětem (*divino etenim nutu permotus*) velmi vhodně ukázal, že tak, jako je Kristus synem Josefa a Heliho, stejným způsobem (*eadem ratione*) je i synem Adamovým a synem Božím.²³ Josefa a Heliho, kteří v Lukášově rodokmenu vystupují jako syn a otec, vidí náš autor především jako příslušníky téhož rodu, i když ve dvou různých liniích, které se spojují v jednu v osobě krále Davida, a lze je tedy nazvat „syny bratří“ (totiž Davidových synů Šalomouna a Nathama).²⁴

Jiným řešením aporie Ježíšova rodokmenu, které Ambrosiaster zmiňuje, je známá úvaha o levirátním manželství. Ambrosiaster uvádí její krátkou verzi, podle které po smrti Jákoba přijal Heli jeho manželku a zplodil mu syna Josefa. Toto mínění je podle našeho autora nepravděpodobné a zcela neužitečné a více se k němu nevyjadřuje.²⁵ Nevíme, vůči komu se Ambrosiaster vymezuje, zda přímo proti Iuliu Africanovi, který je první známým zastáncem tohoto řešení,²⁶ nebo proti Eusebiovi, který je hlavním svědkem Africanova výkladu,²⁷ či spíše proti všeobecně rozšířenému mínění, které na konci čtvrtého století uvádí např. Ambrož z Milána (v návaznosti na Eusebia)²⁸ či Jeroným (s odvoláním na African a Eusebia, kteří o této věci „pojednali obsírněji“).²⁹

3. JEŽÍŠŮV OTEC (QUAEST. 75)

Tématem naší druhé otázky je soulad svobody rozhodování se třemi novozákonními verši, v této souvislosti tradičně zmiňovanými.³⁰ Nad-

²³ *Quaest.* 56,1 (CSEL 50, 101–102).

²⁴ *Quaest.* 56,3 (CSEL 50, 102–103).

²⁵ *Quaest.* 56,2 (CSEL 50, 102): „Illud autem, quod quibusdam videtur (...) nec probabile est et ad nullam rem proficit.“

²⁶ Srov. SEXTUS IULIUS AFRICANUS, *Epistula ad Aristidem*, 26–29, in Christophe GUIGNARD, *La lettre de Julius Africanus à Aristide sur la généalogie du Christ*, TU 167, Berlin: de Gruyter, 2011, s. 302–305.

²⁷ Srov. EUSEBIUS, *HE* I,7 (SC 31, 25–29) a *Quaest. evang.* IV,1–2 (SC 523, 116–121). Kromě Africanova řešení Eusebius znal i výklad ORIGENŮV, *Hom. Lc.* 28,1–4 (SC 87,352–357), srov. *Quaest. evang.* III,1–5 (SC 523, 108–113).

²⁸ AMBROŽ, *Expos. Lc.* III,15 (CCL 14, 83). Jedná se o kázání přednesená v letech 377–378 a během 80. let (před rokem 389) přepracovaná do formy komentáře; k dataci „Praefatio“, s. vii*.

²⁹ JERONÝM, *Comm. in Matth.* I,1,16 (CCL 77, 9). Komentář pochází z r. 398, srov. „Praefatio“, s. v.

³⁰ *Quaest.* 75 [= QNT 47] (CSEL 50, 127–128), v širším souboru se nachází pod číslem 79 (PL 30, 2272–2273). Mezi oběma verzemi je řada odlišností, ale celkové vyznění, hlavní

pis je formulován jako dvojice otázek: Máme-li svobodu rozhodování a skrze ni řídíme svůj život, proč spasitel řekl: „nikdo nepřichází ke mně, pokud ho nepřitáhne otec, který mě poslal“ (Jan 6,44), a v souladu s tím apoštol: „nezáleží na tom, kdo chce, ani na tom, kdo se snaží, ale na Bohu, který se slitovává“ (Řím 9,16), a dále „slitovává se nad tím, nad kým chce, a koho chce, toho zatvrdí“ (Řím 9,18)? Jak můžeme mluvit o svobodě rozhodování, jsme-li k dobru či zlu vedeni podnětem někoho jiného?³¹

Ve verzi o 127 otázkách první věta neprozrazuje řešení, ale naznačuje, že základním argumentačním prvkem odpovědi bude upřesnění položené otázky: „Věc se má jinak, než je předložena; smysl této otázky je totiž jiný, než tvrdíš.“³² Ve verzi o 150 otázkách tato (a následující) věta chybí, nicméně text začíná formulací obdobného významu, totiž konstatováním, že tyto biblické verše svobodu rozhodování nijak neproblematizují.³³

Hledání Ježíšova otce je v rámci odpovědi na tuto otázku pouze okrajovým tématem, a proto nás nepřekvapí, že autorova odpověď není nijak dlouhá. Stručnost odpovědi však může souviset i s tím, že ji autor považuje za zcela jasnou, nevyžadující dlouhou argumentaci. Verš Jan 6,44 je namířen, míní autor, proti Židům, kteří ve snaze popřít, že Kristus je Boží syn, tvrdili, že Josef je Ježíšovým vlastním otcem a Josefovi synové Ježíšovi bratři. Co však znamená, že Otec „přitahuje“ někoho k Synovi? Tím jsou míněny skutky, které Bůh koná skrze Krista, jak ostatně říká i jinde: „Otec zůstává ve mně a působí ve mně“ (Jan 14,10). Pokud by Ježíšovým otcem byl někdo jiný než Bůh, ztratilo by toto „přitahování“ svůj základ.³⁴

argumenty i užití biblické citace jsou stejné.

³¹ *Quaest. 75* (CSEL 50, 127): „Si proprio arbitrio vivimus, quare salvator dixit: *nemo venit*, inquit, *ad me*, nisi *pater qui misit me adtraxerit eum*, et consentiens his apostolus: *neque volentis*, inquit, *neque currentis, sed miserentis est dei*, et: *cuius vult miseretur et quem vult indurat*? Quo modo voluntatis arbitrium liberum est, quando alterius nutu aut ad bonum ducitur aut ad malum?“ Kratší nadpis, jak jej uvádějí *Capitula*, zní (CSEL 50, 9): „Si proprio arbitrio vivimus, quare salvator: *nemo*, inquit, *venit ad me*, nisi *pater adtraxerit*?“

³² *Quaest. 75,1* (CSEL 50, 127): „Aliter causa se habet quam proposita est; non enim hic quaestionis huius sensus est quem obtendis.“

³³ *Quaest. 75*[79],1 (PL 30, 2272): „Nullo genere ex his liberi arbitrii causa poterit turbari.“

³⁴ *Quaest. 75,1* (CSEL 50, 127–128).

4. JEŽÍŠOVI BRATŘI (IN GAL. 1,19)

Při řešení otázky Ježíšova rodokmenu Ambrosiaster připomíná Mariina slova z Lk 2,48 (*enim ego et pater tuus...*) jako doklad toho, že evangelista používá pojem „otec“ v širším smyslu, takže Ježíš může být nazván synem Adamovým, podobně jako synem Josefovým.³⁵ Používání slov ve vlastním a přeneseném smyslu a správné rozlišení mezi nimi nás vede k poslednímu tématu naší úvahy.

Ambrosiasterovo chápání „Ježíšových bratrů“ nám nejlépe ukáže jeho komentář ke Gal 1,19 (*Alium autem apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini*). Je velmi překvapivé, že komentář k tomuto verši existuje pouze v recenzi gama, zatímco v recenzi alfa úplně chybí. V celém souboru Ambrosiasterových komentářů to je jediný případ, kdy v jedné recenzi chybí celý verš. Situace je o to obtížnější, že recenze alfa komentáře ke Galafanům je dosvědčena jediným rukopisem.³⁶ Vzhledem k autorově pečlivosti se nezdá pravděpodobné, že by v první verzi komentáře tento verš omylem vynechal (hned v první kapitole!), a v druhé verzi svou chybu napravit. Vzhledem k jeho odhodlání pouštět se do obtížných otázek a navrhopvat neobvyklá řešení je ještě méně pravděpodobné, že by tento důležitý verš vynechal úmyslně. Kromě toho v komentáři k verši 2,12 (*Prius enim quam venissent quidam a Iacobo...*) není apoštol Jakub nijak zvlášť uveden, což by odpovídalo tomu, že už o něm byla dříve řeč.³⁷ Neexistuje tedy jiné vysvětlení než chyba opisovače?

Ambrosiasterův komentář zní takto:

Nikoho jiného z apoštolů jsem neviděl, jen Jakuba, bratra Páně. Jakuba viděl v Jeruzalémě, protože tam ho apoštolé ustanovili biskupem. Dříve byl slabý ve víře, jak říká evangelista: ani jeho bratři v něj dosud nevěřili (Jan 7,5). Tento Jakub byl synem Josefa, a proto se nazývá bratr Páně, protože jeho otec Josef byl také nazýván otcem Páně. Maria totiž říká Ježíšovi v Lukášově evangeliu: Co jsi nám to udělal, synu? Hle, já a tvůj otec jsme tě se smutkem a v sklíčenosti hledali (Lk 2,48). A v Janově evangeliu říká Filip Natanaelovi: Nalezli jsme toho, o němž psal Mojžíš v Zákoně a proroci, Ježíše z Nazareta, syna Josefova (Jan 1,45). Ježíš je tedy nazýván bratrem Jakuba a dalších podobně, jako je nazýván synem Josefovým. Někteří lidé vedeni bláznovstvím bezbožně tvrdí, že tito bratři Páně se narodili z Marie, i když o Josefovi netvrdí, že se má nazývat jeho pravým otcem. Kdyby totiž tito byli jeho pravými bratry, Josef

³⁵ *Quaest.* 56,3 (CSEL 50, 102–103).

³⁶ Co. FLORENTINUS LAUR. ASHB. 60, saec. VIII^{ex}. Srov. H. VOGELS, „Prolegomena,“ in CSEL 81/1, lii–lvi.

³⁷ *In Gal.* 2,12 (CSEL 81/3, 25–26). Verze alfa a gama se nijak neliší.

by byl [jeho] pravým otcem, protože kdo tvrdí, že Josef je jeho otcem, tvrdí také, že jeho bratrem je Jakub a další.³⁸

Pro Jakuba, „bratra Páně“, zde Ambrosiaster uvádí jiné řešení, než jaké znal z komentáře Maria Victorina ke Galafanům. Podle Victorina tento verš dosvědčuje, že Pavel nepovažoval Jakuba za apoštola, a zároveň z něj usuzuje, že Jakub byl Ježíšovým bratrem v tělesném smyslu.³⁹ Victorinův názor však je v druhé polovině 4. století ojedinelý. Přibližně o třicet let později Augustin váhá, zda „bratry Páně“ považovat za Josefovy syny z předchozího svazku, nebo za příbuzné Ježíšovy matky Marie.⁴⁰ Ve svých pozdějších dílech se Augustin přiklonil ke druhé variantě, což byl i názor Pelagia, který navíc výslovně odmítal, že by se mohlo jednat o syny Marie či Josefa.⁴¹

Mnohem významnější však je svědectví Jeronýma, ze kterého vyplývají některé časové a tematické souvislosti. V době, kdy Augustin ještě nebyl pevně rozhodnut, ke které interpretaci se přiklonit, Jeroným znal názor, že „bratři Páně“ jsou syny Josefa z předchozího svazku (nejmenu-

³⁸ In Gal. 1,19 (CSEL 81/3, 15–16): „*Alium autem apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini. Iacobum vidit Hierosolyma, quia illic erat constitutus ab apostolis episcopus, qui et ipse prius fuerat incredulus, sicut dicit evangelista: quia nec fratres eius, inquit, adhuc credebant in eum. hic Iacobus filius fuit Iosef, qui ideo frater domini appellatus est, quia et Iosef pater eius etiam domini pater nuncupatus est. sic enim dicit Maria ad Iesum in Lucae evangelio: quid fecisti nobis, fili? etenim et ego et pater tuus maesti et tristes quaerebamus te. et in evangelio Iohannis dicit Filippus ad Nathanahel: quem scripsit Moyses in lege et profetae invenimus Iesum a Nazareth, filium Iosef. hoc ergo modo dictus est dominus frater Iacobi et ceterorum, quo et filius nuncupabatur Iosef. quidam enim ducti insania hos veros domini fratres de Maria natos inopia adsertione contendunt, cum Iosef non verum patrem eius dicant appellatum. si enim hi veri erunt fratres eius, Iosef erit verus pater, quia qui dixit patrem eius Iosef, idem dixit et fratres eius Iacobum et ceteros.*“

³⁹ Marius VICTORINUS, In Gal. I,1,19 (CSEL 83/2, 110): „*Ergo hic Paulus negavit Iacobum apostolum dicendo: alium autem apostolorum neminem vidi, quod cum neminem apostolorum alium vidisse se dixit, nisi Iacobum, et causa, quare Iacobum, adiecta est: fratrem domini, qui frater est habitus secundum carnem. Cum autem fratrem dixit, apostolum negavit.*“ Srov. též In Gal. I,2,12; II,4,4 (CSEL 83/2, 119; 140). K tomu COOPER, *Marius Victorinus' Commentary*, s. 266, pozn. 76 (ke Gal 1,19); s. 275, pozn. 114 (ke Gal 2,9); s. 278, pozn. 125 (ke Gal 2,12); s. 305, pozn. 39 (ke Gal 4,4).

⁴⁰ AUGUSTIN, In. Gal. 8 (CSEL 84, 63): „*Iacobus domini frater uel ex filiis Ioseph de alia uxore uel ex cognatione Mariae matris eius debet intelligi.*“

⁴¹ PELAGIUS, In Gal. 1,19 (Souter, 311): „*Contra eos qui dicunt beatam Mariam alios filios habuisse, quia duos Iacobos apostolos fuisse legimus, unum Alphaei et alterum Zebedaei, neminem Mariae uel Ioseph, sed fratres domini de propinquitatibus dicuntur.*“

je jeho zastánce), ale sám byl přesvědčen, že se jedná o syny Marie, sestry Ježíšovy matky, tedy Ježíšovy bratrance.⁴² Stejně pevné přesvědčení, že se nejedná o syny Ježíšovy matky ani o syny Josefa, nacházíme i v jeho komentářích k Matoušovi a ke Galatanům.⁴³ V obou těchto spisech Jeroným zároveň odkazuje na starší spor, který nad touto otázkou vedl, totiž na svou polemiku s Helvidiem z roku 383. Jak před nedávnem upozornili Stephen Cooper a David Hunter, v Ambrosiasterově komentáři k Gal 1,19 (bez ohledu na to, jak to bylo s verzí alfa) lze prokázat ohlas Jeronýmovy polemiky s Helvidiem.⁴⁴ Z čeho tak usuzují?

Tématem Jeronýmovy polemiky s Helvidiem je Mariino panenství *post partum*. Jeroným toto téma rozebírá z více stran: nejprve argumentuje, že Josef nebyl Mariiným skutečným manželem, ale pouze snoubencem,⁴⁵ poté připomíná významové odlišení slov *unigenitus* a *primogenitus* a rozebírá různé významy slova *fratres*,⁴⁶ nakonec vyzdvihuje hodnotu panenství a panictví.⁴⁷ Helvidiovo stanovisko, jak nám je Jeroným podává, odpovídá tomu, co známe od Ambrosiastera jako bezbožné mínění „některých“, že „bratři Páně“ jsou syny Marie, i když zároveň netvrdí, že Josef je Ježíšovým otcem. Znal Ambrosiaster pouze Helvidiovo stanovisko, nebo i Jeronýmovu reakci na ně? Pro druhou variantu svědčí řada podobností v Jeronýmově a Ambrosiasterově textu: oba citují Lk

⁴² JERONÝM, *De vir. ill.* 2 (PL 23, 609A): „Jacobus, qui appellatur frater Domini, cognomen-to Justus, ut nonnulli existimant, Joseph ex alia uxore, ut autem mihi videtur, Mariae sororis matris Domini, cujus Joannes in libro suo meminit, filius...“

⁴³ JERONÝM, *Comm. in Matth.* II,12,47 (CCL 77, 100–101); *In Gal.* I,1,19 (CCL 77A, 37–38).

⁴⁴ COOPER – HUNTER, „Ambrosiaster redactor sui,“ s. 72–78. Tuto hypotézu navrhl a první doklady shromáždil H. Vogels, „Ambrosiaster und Hieronymus,“ *Revue bénédictine* 66 (1956): 14–19.

⁴⁵ JERONÝM, *Contra Helvidium* 3–8 (PL 23, 194–201). Po rekapitulaci Helvidiova výkladu Mt 1,18–35 (§ 3) Jeroným podtrhuje formulaci *esset desponsata* (nikoli *sponsa*), vyvrací, že by formulace *antequam convenirent* nesla výpověď o čase *postquam*, poukazuje na to, že slova *uxor* – *sponsa* jsou v Písmo často užívána záměnně, vysvětluje, že bytí je Josef v Písmu nazýván Ježíšovým otcem (např. *et erat pater eius et mater mirantes super his quae dicebantur de illo*, Lk 2,33, či *fili quid fecisti nobis, sic ecce pater tuus et ego dolentes quaerebamus te*, Lk 2,48), je to pouze kvůli ochraně Mariiny pověsti (§ 4); a konečně argumentuje, že spojka *donec* (např. *non cognoscebat eam, donec peperit*, Mt 1,25) může označovat jednou určitý čas, jindy čas neomezený (§ 6), což dokládá řadou biblických příkladů (např. *ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi*, Mt 28,20, či *oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius*, 1 Kor 15,28).

⁴⁶ JERONÝM, *Contra Helvidium* 9–17 (PL 23, 201–212).

⁴⁷ JERONÝM, *Contra Helvidium* 18–22 (PL 23, 212–216).

2,48 a Jan 1,45 v těsné blízkosti, oba vzápětí srovnávají Ježíšův vztah k „bratřím“ a jeho vztah k Josefovi, a to za použití stejné syntaktické struktury.⁴⁸ Pro Ambrosiasterovu znalost Jeronýmova spisu svědčí i jejich pře o to, zda preferovat latinské verze Písma před řeckými (jak činí Ambrosiaster a Helvidius), či naopak (což je stanovisko Jeronýma). Kvůli preferenci latinského znění Jeroným na dvou místech dvakrát ostře kritizuje Helvidia,⁴⁹ naopak Ambrosiaster v alfa verzi komentáře ke Gal 2,5 latinské znění obhajuje a v gama verzi tuto obhajobu rozšiřuje, což se opět jeví jako reakce na Jeronýmův spis *Proti Helvidiovi* (další podobné doklady nacházíme i na několika místech komentáře k Římanům a Korintánům).⁵⁰ Je-li gama verze komentáře ke Galaťanům reakcí na Jeronýma, pak pochází nejdříve z prvních měsíců roku 384. O komentáři k 1 Tim (alfa i gama) se má za to, že byl napsán před prosincem 384. Pokud Ambrosiaster psal a revidoval své komentáře k listům v tom pořadí, jak listy dnes řadíme (což nevíme jistě), znamenalo by to, že gama verze komentáře ke Galaťanům vznikla mezi lednem a prosincem roku 384.

ZÁVĚR

Téma Ježíšova příbuzenstva nám dovolilo krátce nahlédnout do Ambrosiasterova způsobu myšlení a zaznamenat některé charakteristické prvky jeho stylu. Přehledná formální struktura *Otázek*, jednoduchost předkládaných vysvětlení, absence dalších možných řešení, absence odkazů na filosofii a literaturu, jen ojedinělé odkazy na církevní otce (v našich dvou otázkách se nevyskytuje žádný), přístupný styl – to vše odpovídá hypotéze, že dílo bylo koncipováno jako pastoračně-katechetický manuál, určený pro praktickou potřebu kněží (a tedy nejspíš rovněž sepsaný knězem).⁵¹ Spor o „bratry Páně“ nám ukázal, že Ambrosiaster neváhá nabídnout řešení odlišné od svých současníků (Marius Victorinus, Helvidius a Jeroným, v širším kontextu také Augustin a Pelagius), a zá-

⁴⁸ JERONÝM, *Contra Helvidium* 16 (PL 23, 210–211); AMBROSIASSTER, *In Gal.* 1,19 (CSEL 81/3, 16). Srov. COOPER – HUNTER, „Ambrosiaster redactor sui,“ s. 75.

⁴⁹ JERONÝM, *Contra Helvidium* 8 a 16 (PL 23, 200 a 211): „Licet tu mira imprudentia haec in Graecis codicibus falsata contendas...“ „Ac ne forte exemplariorum varietate causeris, quia tibi stultissime persuasisti Graecos codices esse falsatos...“

⁵⁰ AMBROSIASSTER, *In Gal.* 2,5 (CSEL 81/3, 20–22). Srov. COOPER – HUNTER, „Ambrosiaster redactor sui,“ s. 75–78 s odkazy na další literaturu.

⁵¹ Srov. BUSSIÈRES, „Le public“, s. 237–347.

roveň nám dovoluje přesněji určit dobu vzniku gama verze jeho komentáře ke Galatanům.⁵² Nevyjasněna zůstává absence alfa verze komentáře ke Gal 1,19 a přesnější datace ostatních komentářů (včetně pořadí jejich sepsání a revizí).

Ambrosiaster on the Relatives of Jesus

Key words: Ambrosiaster; Genealogy of Jesus; Jerome; Marius Victorinus; Helvidius; Augustine

Abstract: Ambrosiaster's exposition of the story of the twelve-year-old Jesus in the Temple (Luke 2:41–52) leads us, with the passage of 2000 years, to three questions associated with Jesus' relatives: who was the father of Joseph (*Quaest.* 56), whether Jesus was a son of Joseph (*Quaest.* 75), and who are the "brothers of the Lord" (*Comm. Gal.* 1,19). These three themes also reveal certain characteristics of the author's style and help us place the author within a broader context, both thematically and temporally. The clear formal structure of *Quaestiones*, the ease of the explanation submitted, the absence of other possible solutions, the absence of references to philosophy and literature, only sporadic references to the Fathers (discussed more in detail by A. Volgers) – all this corresponds to the hypothesis that the work was conceived as a pastoral-catechetical manual, designed for the practical needs of priests (and probably also drafted by a priest). The dispute over the "brothers of the Lord" demonstrates that Ambrosiaster did not hesitate to differ in his explanation from his contemporaries (Marius Victorinus, Jerome and Helvidius, in a broader context also Augustine and Pelagius), and also, thanks to recent observations by S. Cooper and D. Hunter, allows us to determine more accurately the time of the gamma version of his commentary on Galatians.

Vít Hušek, Th.D.
Centrum pro práci s patristickými,
středověkými a renesančními texty
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc

⁵² SROV. DE BRUYN, „Ambrosiaster's Revisions“, s. 65–98; COOPER – HUNTER, „Ambrosiaster redactor sui“, s. 72–78.